

<https://doi.org/10.18778/0208-6050.10.07>

Marian Wilk

LENINGRAD W LATACH 1918—1941

W historiografii radzieckiej ostatnich lat obserwuje się wyraźny wzrost zainteresowania problematyką dziejów miast. Odnosi się to szczególnie do historii Moskwy i Leningradu¹, ale i przeszłość innych miast stanowi przedmiot badań naukowych. Niniejszy szkic stanowi pierwszą w literaturze polskiej próbę zarysu historii Leningradu (w latach 1914—1924 — Piotrogradu) w okresie międzywojennym². Oczywiście ramy artykułu pozwalają jedynie na zasygnalizowanie najważniejszych problemów życia miast w omawianym okresie.

Pierwsze dni w Piotrogradzie po przewrocie październikowym charakteryzowały się wielkim ożywieniem życia publicznego. Ludzie dyskutowali na temat wydarzeń, które jak to określił amerykański dziennikarz John Reed „wstrząsnęły światem”. Nie wszyscy orientowali się od razu co do szczegółów powstania zbrojnego, ale było charakterystyczne, że ludność zachowała spokój. Reed pisze: „Pozornie nic się nie zmieniło. Setki tysięcy ludzi kładły się spać, wstawały i chodziły do pracy o zwykłych godzinach. W Piotrogradzie tramwaje kursowały normalnie, sklepy i restauracje były otwarte, a teatry i wystawy malarskie

¹ A. Grunt, *Moskwa 1917-j. Riewolucyja i kontrrewolucyja*, Moskwa 1976; *Istorija Moskwy. Kratkij oczerk*, Moskwa 1978; *Moskwa. Gody obnowlenija i riekonstrukcyi*, Moskwa 1977; *Moskwa za 50 liet sowietskoj vlasti 1917-1967*, Moskwa 1968; *Istorija raboczich Leningrada*, t. 1-2, Leningrad 1972; *Raboczije Leningrada. Kratkij istoriczeskij oczerk*, Leningrad 1975; *Leningrad. Diewiatataja piatiletka*, Leningrad 1976; Z. Stiepanow, *Kulturnaja żyżń Leningrada 20-tych — naczala 30-tych godow*, Leningrad 1976; W. Ławrow, *Razwitiije planirowocznoj struktury istoriczeski stożyszichsja gorodow*, Moskwa 1977.

² Jest to fragment przygotowywanej do druku książki o dziejach Leningradu pt. *Od Petersburga do Leningradu*.

przyciągały publiczność [...] Wszystkie tryby skomplikowanego życia codziennego, jednostajnego nawet podczas wojny, pracowały normalnie. Zaiste, trudno chyba znaleźć coś bardziej zdumiewającego niż żywotność organizmu społecznego, który nawet w obliczu najgorszych kataklizmów nie przestaje odżywiać się, ubierać i bawić”³.

Był to jednak spokój pozorny, gdyż siły wrogie rewolucji miały wkrótce wystąpić z wielką mocą. Władza radziecka musiała zatem wyjaśniać mieszkańcom miasta sens zaistniałych wydarzeń. Zorganizowano w związku z tym setki mityngów i zebrań, na których występowali czołowi działacze partyjni: Ordżonikidze, Łunaczerski, Moisiej Wołodarski (właśc. Goldstein), Urycki, Manuilski, Aleksandra Kollątaj, Paweł Dybienio, i inni. Wiele czasu poświęcał tym sprawom Lenin występując na zebraniach robotników i żołnierzy oraz na posiedzeniach różnych organizacji piotrogrodzkich. Tylko w tygodniu od 29 X do 4 XI 1917 r. Lenin występował publicznie sześć razy, zaś do początku 1918 r. ponad dwadzieścia razy.

Lenin mieszkał i pracował w Instytucie Smolnym, będącym po Rewolucji Październikowej siedzibą Komitetu Centralnego partii, Rady Piotrogrodzkiej i Rady Komisarzy Ludowych. Gabinet Lenina znajdował się na II piętrze. Wchodziło się doń przez wielką poczekalnię rozdzieloną na dwie części prostą balustradą. Za nią przy małym stoliku siedział sekretarz odpowiedzialny, który kierował ruchem interesantów.

Przy stoliku sekretarza znajdowały się drzwi do gabinetu Lenina. Przywódca bolszewików pracował niezwykle intensywnie. Komendant Smolnego Paweł Malkow (1887—1965) wspomina: „Lenin pracował niesłuchanie dużo, nie wiem, czy spał i kiedy spał, o 10 rano niezmiennie znajdował się w swoim gabinecie. Później wyjeżdżał do fabryk, zakładów i koszar: przemawiał prawie codziennie. Wieczorem był znowu w gabinecie i przebywał tam do 4 lub 5 rano, a nawet dłużej I tak dzień po dniu, doba po dobie. Nierzadko robiąc nad ranem obchód posterunków, ostrożnie uchylałem drzwi do poczekalni i widziałem siedzącego przy biurku sekretarza lub dyżurną maszynistkę Rady Komisarzy Ludowych. Oznaczało to, że Lenin jest jeszcze u siebie w gabinecie, jeszcze nie wyszedł: pracuje, choć dzień już świta”⁴.

Organizacyjnym centrum sił kontrrewolucyjnych był Komitet Ocalenia Ojczyzny i Rewolucji działający pod przewodnictwem jednego z liderów prawicowych eserowców Abrama Goca. Komitet publikował rozkazy i odezwy do ludności, w których dyskredytował rządy bolsze-

³ J. Reed, *Dziesięć dni które wstrząsnęły światem*, Warszawa 1977, s. 141.

⁴ P. Malkow, *Zapiski komendanta Kremia*, Warszawa 1977, s. 77.

wików. Drugim ważnym ośrodkiem antyradzieckim w stolicy był tzw. Mały Komitet Ministrów złożony z członków obalonego Rządu Tymczasowego (Aleksy Nikitin, Kuźma Gwozdiew, Sergiusz Masłow). Przewodniczącym tej organizacji był Sergiusz Prokopowicz. Władzom radzieckim nie udało się aresztować ani członków Komitetu Ocalenia, ani reprezentantów Małego Komitetu Ministrów.

Ważnym centrum różnych akcji antyradzieckich była Duma Miejska wybrana w sierpniu 1917 r., kierowana przez prawicowego eserowca G. Szrejdera. Bolszewicy mając w Dumie mniejszość nie mogli przeciwdziałać wszystkim jej akcjom i dlatego pod wpływem żądań mieszkańców stolicy Duma została rozwiązana. Nastąpiło to na podstawie dekretu Rady Komisarzy Ludowych z 16 X 1917 roku. Równocześnie rozpoczęła się kampania wyborcza do nowej Dumy Miejskiej, wynikiem której było uzyskanie zdecydowanej przewagi w organach miejskich przez bolszewików. 29 XI odbyło się pierwsze posiedzenie nowej Dumy Miejskiej. Przewodniczącym Prezydium wybrany został Aleksander Winokurov, zaś jego zastępcą Mikołaj Skrypnik. Prezydentem miasta wybrano Michała Kalinina. Nowe władze napotykały jednak w realizacji swego programu wiele przeszkód, m. in. codziennym zjawiskiem był sabotaż ze strony aparatu urzędniczego i próby zbrojnych działań kontrrewolucyjnych⁵.

Trudności aprowizacyjne, bezrobocie, szerząca się epidemia, a także warunki atmosferyczne — mroźna zima z bardzo dołkuczliwymi zamieściami śnieżnymi — wszystko to spowodowało duży odpływ ludności. Na przestrzeni od początku 1917 r. do czerwca 1918 r. liczba mieszkańców Piotrogradu zmniejszyła się z 2700 tys. do 1480 tys.

Rada Piotrogradzka stała więc przed niezwykle trudnymi zadaniami. Ważną sprawą było włączenie do jej działalności nowych ludzi i w ogóle usprawnienie działalności Rady. 27 XI 1917 r. plenum Rady zatwierdziło nowe kandydatury Komitetu Wykonawczego Rady Piotrogradzkiej, na którego czele stanął Grzegorz Zinowiew. W Komitecie Wykonawczym znalazło się 34 bolszewików i 10 lewicowych eserowców. 29 XI odbyło się pierwsze posiedzenie nowego Komitetu Wykonawczego Rady. Podjęto wtedy decyzję o likwidacji Komitetu Wojskowo-Rewolucyjnego i rozbudowaniu aparatu Komitetu Wykonawczego Rady. W ten sposób władza w mieście przechodziła w ręce Rady Piotrogradzkiej. Oczywiście musimy brać pod uwagę, że w tym czasie Piotrogród był stolicą Rosji Radzieckiej i dlatego niektóre centralne urzędy państwowe pełniły równocześnie rolę urzędów miejskich. Odnosi się to np. do

⁵ Rok siedemnasty w Piotrogradzie. Październikowe powstanie zbrojne, Warszawa 1977, s. 737-739.

Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem. Po decyzji Rady Komisarzy Ludowych o przeniesieniu stolicy do Moskwy (26 II 1918 r.) powołany został oddział piotrogrodzki tej Komisji, kierowany przez Uryckiego.

Mimo rozlicznych trudności, organy władzy radzieckiej panowały nad sytuacją w mieście, umacniając ład i porządek. Komitety fabryczne i związki zawodowe włączały się w dzieło przejmowania fabryk, banków i umacniania kontroli robotniczej nad zakładami, z których duża ilość w dalszym ciągu pozostawała w rękach prywatnych. Robotniczy Piotrogród włączał się także do akcji agitacyjnej organizowanej w terenie przed zbliżającymi się wyborami do Zgromadzenia Narodowego.

W okresie wojny domowej (1918—1920) mieszkańcy Piotrogradu dali dowody poparcia dla rewolucyjnej władzy. Sytuacja w mieście była w dalszym ciągu bardzo trudna, gdyż niezależnie od szalonych kłopotów aprowizacyjnych, trzeba było wyęźać wszystkie siły, by wojska gen. Mikołaja Judenicza nie zajęły miasta. Szczególnie groźny był rok 1919, kiedy to wrogowie władzy radzieckiej głosili, iż dni jej panowania w Piotrogradzie są policzone.

Niezależnie od trudności aprowizacyjnych, surowcowych i paliwowych pogorszyła się sytuacja sanitarna miasta. Latem 1918 r. na skutek braku chloru do chlorowania wody wybuchła epidemia cholery. Jej ogniska znajdowały się na Wyspie Krestowskiej i w Nowej Wsi, gdzie czerpano wodę bezpośrednio z Newy. Słabo funkcjonowała kanalizacja, co przy trudnościach transportowych i kłopotach z wywożeniem nieczystości stwarzało nowe niebezpieczeństwo epidemii tyfusu. W tych warunkach ważna była rola łaźni. Do 1921 r. uruchomiono ich tylko 21 (w 1916 r. było 88).

W latach wojny domowej dwukrotnie przyjeżdżał do Piotrogradu Lenin (marzec 1919 i lipiec 1920). Przyjazd Lenina w 1920 r. związany był z uroczystym otwarciem obrad II Kongresu Międzynarodówki Komunistycznej. Lenin wystąpił 19 lipca 1920 r. na mityngu na placu Pałacowym i obejrzał pierwsze domy wypoczynkowe dla robotników otwarte na Wyspie Kamiennej.

Postawa klasy robotniczej Piotrogradu zadecydowała o tym, iż miasto nie zostało zdobyte przez wojska białogwardyjskie; co więcej, tysiące mieszkańców miasta walczyło na różnych frontach wojny domowej o zwycięstwo władzy radzieckiej⁶. Piotrogród utracił w 1918 r. miano stolicy państwa (rząd wyjechał do Moskwy w dniach 10—11 marca), ale pozostał kolebką rewolucji październikowej. Następane lata

⁶ *Rabocizje Leningrada...*, s. 175; O. Sołowjew, *Wielikij Oktjabr i jego przeciwniki*, Moskwa 1968, s. 267-269.

miały przynieść miastu nad Nową Niewą nowe sukcesy odniesione w warunkach pokojowego budownictwa.

Zakończenie wojny domowej stanowiło w dziejach Piotrogradu moment bardzo ważny, gdyż dopiero teraz można było przystąpić do porządkowania podstawowych problemów miasta: rozwiązywania kłopotów aprowizacyjnych, zapewniania tysiącom robotników znośnych warunków mieszkaniowych, rozwoju budownictwa mieszkaniowego i przemysłu, rozbudowy sieci kanalizacyjnej i wodociągowej, przybliżenia masom dóbr kulturalnych itp.

Najbardziej paląca była sprawa mieszkaniowa, to znaczy możliwie szybkie przekwaterowanie z ruder i baraków fabrycznych tysięcy rodzin robotniczych i żołnierskich. Nieprzypadkowo tym sprawom nadano bieg wkrótce po zakończeniu powstania zbrojnego. Już 30 X 1917 r. opublikowany został dokument, w myśl którego zwolnieni zostali od płacenia czynszu mieszkaniowego wszyscy biorący udział w walce z siłami kontrrewolucyjnymi oraz pozostali mieszkańcy miasta, których dochód nie przekraczał 400 rubli miesięcznie. Inny dokument uprawniał organy władzy radzieckiej do zajmowania wszystkich wolnych pomieszczeń nadających się na lokale mieszkalne i zalecał tworzenie komitetów mieszkaniowych oraz tzw. sądów mieszkaniowych. W grudniu tego samego roku wszyscy właściciele domów zostali poinformowani o zakazie sprzedaży budynków, a ich domy przekazano do dyspozycji komitetów domowych. Państwo przejmowało na własność pałace piotrogrodzkie i rezydencje bogaczy, znajdujące się blisko stolicy. W miarę możliwości umieszczano tam od razu różne urzędy państwowe, organizacje partyjne i społeczne, szkoły, muzea, domy dziecka. Dbano o to, by w wirze rewolucyjnych wydarzeń nie doszło do zniszczenia bezcennych pamiątek rosyjskiej architektury. W ostatnich dniach 1917 r. Rada Piotrogrodzka wydała odezwę do mieszkańców miasta, by chronili pałace i inne pamiątki historyczne. W wezwaniu tym mówiono m. in.: „Chronicie pomniki, budynki i dokumenty, gdyż stanowią one waszą historię i dumę”. Trzeba stwierdzić, iż w trakcie rewolucji nie doszło do zniszczenia historycznych budowli Piotrogradu, a i miasto nie ucierpiało specjalnie. Przykładowo warto podać, iż w Instytucie Smolnym miały swe siedziby najwyższe organy władzy radzieckiej, tj. Rada Komisarzy Ludowych, KC RKP(b) i Rada Piotrogrodzka. Po wyjeździe rządu radzieckiego do Moskwy Smolny pozostał siedzibą Rady Piotrogrodzkiej, a w części muzeum. Pałac Zimowy przeznaczony został na siedzibę muzeum (dzisiejszy Ermitaż); Twierdza Pietropawłowska miała się stać Muzeum Rewolucji. Za muzeum uznano także pałace miejskie (Marmurowy, Jęłagina, pałac na Wyspie Kamiennej) oraz podmiejskie pałace carskie w

Carskim Siole, Peterhofie, Gieczynie, Pawłowsku, jak również prywatne rezydencje znajdujące się poza obrębem miasta. Pałac Taurydski stał się miejscem konferencji i zebrań miejskich organizacji partyjnych i zawodowych.

Po raz pierwszy 29 stycznia 1918 r. Rada Piotrogradzka rozpatrywała problem przekwaterowania robotników do mieszkań należących do bogaczy. W dyskusji wystąpiły rozbieżności zdań co do konieczności natychmiastowego wywłaszczenia właścicieli domów prywatnych. Prezydent miasta Kalinin wypowiedział się za wprowadzeniem komornego od właścicieli, uważał natomiast, iż upaństwowienie jest przedwczesne. Rada zaakceptowała stanowisko Kalinina, rekomendując Urzędowi Miasta podjęcie bardziej energicznych kroków w celu pobierania podwyższonych opłat pieniężnych od właścicieli; w przypadku zaniedbań w tym zakresie budynki miały być przejmowane na własność państwa. Równocześnie Rada przygotowała odpowiednie zrządzania dotyczące przesiedlenia robotników. Konfiskata i upaństwowienie budynków mieszkalnych przyjęły masowy charakter wiosną i latem 1918 r. Pierwsze zarządzenie w tej sprawie dotyczące przejścia przez państwo 29 domów wydane zostało przez Radę Piotrogradzką 31 stycznia 1918 r. W lutym skonfiskowano 258 budynków mieszkalnych, w marcu — 400, w kwietniu — 339, w maju — 500, w lipcu — 845 domów. Równocześnie w istotny sposób ograniczono możliwości mieszkaniowe rodzin burżuazyjnych. Na mocy dekretu o wprowadzeniu robotników i ich rodzin do mieszkań burżuazji każdy dorosły członek rodziny burżuazyjnej mógł posiadać jeden pokój, oprócz tego dodatkowy pokój przysługiwał dzieciom. Pozostałą powierzchnię rekwirowano, a jej uprzedni użytkownicy zobowiązani byli do opuszczenia lokalu. Na przełomie maja i czerwca 1918 r. przeprowadzono spis budynków mieszkalnych pod kątem możliwości przekwaterowania tam robotników i czerwogwardzistów. Ustalono wówczas, że w Piotrogradzie znajduje się 8259 wolnych mieszkań. Na potrzeby mieszkaniowe zajęto też dwa hotele „Siewiernaja” i „Newskij Prospekt Dom 99”. Mając rozeznanie w sytuacji mieszkaniowej, Centralna Komisja Wykonawcza do spraw Mieszkaniowych dokonała przydziału mieszkań. W związku z tym gazeta „Siewiernaja Kommuna” pisała: „Klasą rządzącą jest u nas klasa robotnicza. Władza znajduje się w jej rękach. Domy i mieszkania powinny więc należeć do klasy robotniczej. Kiedy proletariat wyjdzie z suteren i znajdzie się w lepszych warunkach, wtedy poczuje się gospodarzem, a nie niewolnikiem życia”⁷.

Inne zarządzenia Rady dotyczyły np. zakazu wywożenia mebli ze

⁷ „Siewiernaja Komuna” 4 VI 1918, s. 2.

zwalnianych mieszkań poza granice Piotrogradu. Było to podyktowane chęcią zapobieżenia aktom spekulacji, które w tych warunkach miały miejsce. Mimo różnorodnych wysiłków ze strony władz miasta przesiedlenia robotników nie miały jeszcze charakteru masowego. Wynikało to m. in. z faktu, że dużą ilość gmachów rezerwowano dla siedzib różnych urzędów. W dzielnicy Moskiewskiej np. zabezpieczonych było 1100 mieszkań, w dzielnicy Piotrogradzkiej — 5500 mieszkań. Z biegiem czasu sprawy te wyjaśniono, a robotnicy i żołnierze otrzymywali coraz większą ilość lokali mieszkalnych. Na przestrzeni lat 1918 i 1919 przesiedlono w Piotrogradzie do lepszych mieszkań około 65 tysięcy robotników z rodzinami. Był to ważny moment dla polepszenia warunków mieszkaniowych klasy robotniczej, mający dużą wymowę polityczną, gdyż władza radziecka realizowała w praktyce hasła dotyczące polepszenia życia mas pracujących.

Nie od razu można było przystąpić do działań w zakresie porządkowania miasta i budowania nowych domów mieszkalnych. Ale nawet w atmosferze wielkiego napięcia politycznego podjęto pierwsze kroki mające na celu wprowadzenie nowych elementów do architektury miasta. Już w maju 1920 r. w rezultacie masowego udziału mieszkańców Piotrogradu uporządkowano teren Pola Marsowego, w centrum którego znajdowała się mogiła uczestników rewolucji. Symboliczne płyty granitowe odgradzające kwadratową przestrzeń projektował Lew Rudniew. Autorem całości prac był Igor Fomin. Zamieszczone na tablicach teksty Anatola Łunczarskiego dobrze harmonizowały z tym nastrojowym miejscem. Dawna Łąka Carycyńska, a później zaniedbane Pole Marsowe stało się jednym z piękniejszych placów Piotrogradu.

W 1920 r. na Wyspie Kamiennej oddano do użytku pierwsze domy wczasowe przeznaczone dla robotników oraz wyremontowano drewnianą siedzibę teatru. Z tej okazji przed wjazdem na wyspę umieszczono drewnianą dekoracyjną tablicę pozorującą płytę kamienną, na której napisano „Decyzją Rady Piotrogradzkiej wyspa ta przeznaczona jest jako miejsce wypoczynku dla klasy robotniczej”.

Ważną datą w życiu miasta był 26 stycznia 1924 r. Tego dnia, gdy w Moskwie i na całym terytorium ZSRR odbywały się uroczystości pogrzebowe związane ze śmiercią Włodzimierza Lenina, II Zjazd Rad ZSRR podjął historyczną uchwałę o przemianowaniu Piotrogradu na Leningrad. W uchwale powiedziane było: „Czerwony Piotrogród, to kołębka rewolucji proletariackiej. Zasługi robotników piotrogradzkich dla całego Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich są olbrzymie. Wielkie wydarzenia październikowe 1917 r. decydujące o losach naszej Ojczyzny miały miejsce właśnie w Piotrogradzie. Dziesiątki i setki tysięcy robotników piotrogradzkich, jako pierwsze poszły w ogień za towa-

rzyszem Leninem i były to pierwsze żelazne szeregi tej armii, przy pomocy której Włodzimierz Iljicz zwyciężył burżuazję. Właśnie w Piotrogradzie Wielka Rewolucja Proletariacka odniosła decydujące zwycięstwo. Tutaj tworzyły się pierwsze jednostki robotniczej Gwardii Czerwonej i tu założona została podstawa pod Armię Czerwoną. Ni głód ni chłód, ni blokada, ani też dziesiątki innych przeszkód nie złamały ducha proletariackiego Piotrogradu. Jak niepokonana skała zachowywał się w tych latach Czerwony Piotrogród, pozostający do tej pory pierwszą twierdzą władzy radzieckiej. Właśnie stąd na hasło rzucone przez towarzysza Lenina wyszły dziesiątki robotników — budowniczych nowej Rosji, wiernych wyznawców idei Lenina. Rozkwit działalności rewolucyjnej Lenina rozpoczął się w Piotrogradzie. W mieście tym utworzony został pierwszy w świecie rząd robotniczo-chłopski. Biorąc to wszystko pod uwagę II Zjazd Rad Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich uważa za całkowicie uzasadniony wniosek Rady Piotrogradzkiej Delegatów Robotniczych, Chłopskich i Żołnierskich, popierany w rezolucjach wszystkich fabryk i zakładów Piotrogradu, dotyczący przemianowania Piotrogradu na Leningrad. Niechaj od tej pory to największe centrum rewolucji proletariackiej będzie na zawsze związane z imieniem największego z wodzów rewolucji Włodzimierza Iljicza Uljanowa Lenina”⁸.

Z tej okazji odbyło się w fabrykach wiele zebrań, na których załogi wyrażały poparcie dla decyzji II Zjazdu Rad nadania miastu nad Nową imienia Lenina. Było rzeczą charakterystyczną, iż odpowiedzią na ten fakt był masowy zaciąg robotników do partii. W 1924 r. w dniach tzw. leninowskiego wezwania wstąpiło w Leningradzie do partii ok. 32 tysięcy nowych członków. W wielu fabrykach rozwinęto szeroką kampanię propagującą konieczność wzrostu wydajności pracy.

W tym trudnym okresie uruchamiania życia gospodarczego miasta nie obeszło się niestety bez klęski powodzi. Nowa wystąpiła z brzegów 23 września 1924 r., przynosząc wiele zniszczeń. Była to druga co do wielkości powódź w historii Leningradu. Woda zalala ponad połowę budynków w mieście, w tym wiele o dużej wartości historycznej. Zniszczone zostały niemal wszystkie drewniane mosty. Wielkie zniszczenia zanotowano w urządzeniach kanalizacyjnych i wodociągowych. Usuwanie szkód trwało do początków zimy. Wielu domów i cennych zabytków architektury nie udało się już uratować⁹.

Katakлизм jeszcze bardziej pogłębił i tak już trudną sytuację gospodarczą Leningradu. Liczba robotników zmniejszyła się po zakończeniu

⁸ Cyt. wg *Oczerki historii Leningrada*, t. 4, Moskwa—Leningrad 1964, s. 76.

⁹ Tamże, s. 105.

wojny domowej w porównaniu z 1913 r. prawie trzykrotnie. Przykładem mogą być Zakłady Putilowskie, gdzie w pierwszych latach wojny światowej pracowało około 20 tys. robotników, podczas gdy w 1921 r. tylko 5238 robotników. Ogólna liczba mieszkańców miasta zmalała z 2420 tys. w 1917 r. do 720 tys. w 1920 r. Wśród mniej świadomych robotników wskutek braków aprowizacyjnych i ogólnego zmęczenia wystąpiły nastroje wrogie do nowej władzy; eserowcy i mienszewicy próbowali wykorzystywać te nastroje do organizowania strajków. W marcu 1921 r. miał miejsce bunt marynarzy w Kronsztadzie.

Nowe nadzieje wywołały w kręgach burżuazyjnych decyzje X Zjazdu RKP(b) z marca 1921 r. o wprowadzeniu tzw. nowej polityki ekonomicznej przewidującej możliwość dopuszczenia elementów drobnokapitalistycznych do życia gospodarczego. W Leningradzie w 1921 r. wydanych zostało ok. 7 tys. patentów na prowadzenie prywatnego handlu. Momentami, które musiały niepokoić, były także zjawiska bezrobocia i występujące okresowo trudności ze zbytem wyprodukowanych artykułów. Te negatywne zjawiska przelamywano stopniowo. Wzrastała też ilość zatrudnionych w przemyśle robotników: w 1923 r. — 99 tys., w 1924 r. — 126 tys., w 1925 r. — 185 tys. Dużą rolę w aktywizacji środowiska robotniczego Piotrogradu zaczęły odgrywać narady produkcyjne, w trakcie których organizacje partyjne wyjaśniały przyczyny zaistniałych trudności, a robotnicy wypowiadali się co do możliwości podniesienia produkcji.

Wymiana myśli była w tym czasie bardzo potrzebna, ponieważ w Leningradzie wystąpiło w tych latach niebezpieczne zjawisko szerzenia hasel podważających generalną linię partii w odniesieniu do budownictwa socjalistycznego. Na czele grupy działaczy popierających linię tzw. „nowej opozycji” stał sekretarz Komitetu Miejskiego i Gubernialnego WKP(b), przewodniczący Rady Leningradzkiej — Grzegorz Zinowiew. Stanowisko Zinowiewa znalazło poparcie wśród działaczy leningradzkich, w tym także wśród dziennikarzy publikujących na łamach „Lenigradzkiej Prawdy”. W okresie poprzedzającym odbycie XIV Zjazdu WKP(b) w grudniu 1925 r. Zinowiew, Kamieniew i inni członkowie „nowej opozycji” rozwinęli szeroką kampanię skierowaną przeciwko programowi szybkiej industrializacji ZSRR i socjalistycznych przemian w rolnictwie¹⁰.

Klasa robotnicza Leningradu wypowiedziała się zdecydowanie przeciwko stanowisku Zinowiewa. Do Moskwy wyjechali delegaci załóg fabrycznych, którzy złożyli protest przeciwko wystąpieniu Zinowiewa

¹⁰ S. Dmitrienko, *Bor'ba KPSS za jedinstwo swoich riałow. Oktjabr' 1917-1937*, Moskwa 1976, s. 208-212.

reprezentującego na Zjeździe bolszewików leningradzkich. W tej sytuacji KC WKP(b) postanowił wysłać do Leningradu grupę czołowych działaczy w celu przeprowadzenia kampanii wyjaśniającej i popularyzującej postanowienia XIV Zjazdu; Sergiusz Kirow, Kliment Woroszyłow, Michał Kalinin, Aleksy Andrejew i inni przez trzy tygodnie odbywali partyjne zebrania występując przed załogami większości zakładów Leningradu. Kampania odczytowa przyczyniła się do tego, iż wkrótce po XIV Zjeździe 604 grupy partyjne Leningradu wypowiedziały się przeciwko działaniu „nowej opozycji” i poparły generalną linię partii. W stosunkowo niedługim czasie grupa zwolenników Zinowiewa w Leningradzie została zdyskredytowana i izolowana. W lutym 1926 r. odbyła się XXIII Nadzwyczajna Konferencja Partyjna organizacji leningradzkiej, która wybrała na I sekretarza Komitetu Leningradzkiego i Gubernialnego Sergiusza Kirowa (1886—1934).

Pod nowym kierownictwem partyjnym Leningrad stawał się coraz większym centrum kulturalnym i gospodarczym ZSRR. Wzrastały nakłady na rozwój przemysłu: w 1925 r. zainwestowano w przemysł leningradzki sumę 27 mln rubli, w 1926 r. — 51 mln i w 1927 — 98,5 mln rubli. Nowe sukcesy miały przynieść miastu kolejne lata realizacji planów pięcioletnich.

Powoli, ale systematycznie pojawiać się zaczęły nowe elementy w architekturze Leningradu. W latach 1924—1925 blisko Instytutu Smolnego na placu Dyktatury Proletariatu wzniesione zostały propyleje. Architekci Wasyl Szczukow i Włodzimierz Gelfreich zaprojektowali tu właściwie nowy zespół architektoniczny włączając doń plac i ogród. Równoległe do tego zaprojektowano duży park, którego centralna aleja prowadziła ku głównemu portykowi Smolnego i stojącemu przed nim pomnikowi Lenina. Pomnik wzniesiony został w 1927 r. z okazji 10-lecia Rewolucji Październikowej, a jego autorami byli Wasyl Kozłow i Wasyl Szczuko. W późniejszych latach podobne pomniki Lenina wzniesiono w wielu miastach ZSRR. Oprócz pomnika Lenina przed Smolnym wzniesiono w tym samym czasie w Leningradzie jeszcze inne pomniki: przywódcy rewolucji przed Dworcem Finlandzkim (autorzy — S. Jewsiejew, W. Szczuko, W. Gelfreich — 1927) Ofiar Krwawej Niedzieli 1905 r. na cmentarzu Preobrażeńskim (autorzy — M. Manizer, W. Witman — 1931), Wołodarskiego na nabrzeżu Newy w dzielnicy Szczemiłowska (autorzy: Manizer, Witman — 1925), Jerzego Plechanowa przy Instytucie Technologicznym (autor I. Ginzburg — 1925).

W latach 1925—1926 podjęto prace nad uporządkowaniem cypli wysp Wasilewskiej i Jełagina. Nadzór architektoniczny sprawował Lew Iljin. Na Wyspie Wasilewskiej przed gmachem Giełdy zaplanowano duży skwer; nowy wygląd zyskał także fragment Wyspy Jełagina przez

założenie na jej cyplu granitowych nabrzeży z przystanią i obsadzonym zielenią placem.

Równolegle podejmowane były prace nad uruchomieniem portu oraz wielu zakładów, które zostały uszkodzone bądź zamknięte w okresie wojny domowej. Z nowych budowli zasługuje na uwagę elektrownia Czerwony Październik — jedna z pierwszych realizowana w ramach leninowskiego planu elektryfikacji Rosji (GOELRO — 1920 r.)

Władze miasta zdawały sobie sprawę z wielkich zadań stojących przed nimi w zakresie budownictwa. Stary Petersburg posiadał bowiem wspaniałe pałace, ale także olbrzymią ilość domów drewnianych, ruder i baraków, zlokalizowanych zwłaszcza w dzielnicach robotniczych. W pierwszych latach władzy radzieckiej nie było jednak możliwości rozwiązania tej kwestii. Warto wszakże zaznaczyć, że takie próby były podejmowane, ale bez rezultatów. Jedną z pierwszych instytucji, która miała koordynować działalność w zakresie planowania architektonicznego było Biuro do spraw Uregulowania Planu Piotrogradu powołane w 1919 r. Przy Biurze utworzono nawet pracownię, powołano Radę Artystyczną, ale jego działalność pozostała raczej w sferze teoretycznej. To samo można powiedzieć o powołanym w 1922 r. Naukowym Biurze Budownictwa Miejskiego. W 1925 r. sprawy budownictwa w mieście przejął Komitet Budownictwa Gospodarczego, a w 1926 r. powstał specjalny pododdział do spraw planowania przy Gubernialnym Oddziale Gospodarki Komunalnej.

Ważne znaczenie dla rozwoju Leningradu miały decyzje KC WKP(b) i rządu radzieckiego z czerwca 1931 r. dotyczące przebudowy Moskwy i innych miast radzieckich oraz uchwała rządu o rozwoju Leningradu z końca 1931 r. Było rzeczą oczywistą, że priorytet w finansowaniu budownictwa mieszkaniowego w skali całego Kraju Rad musi być przyznany Moskwie z racji jej stołecznego charakteru i ogromnego zaniedbania tych spraw w czasach przedwojennych. Niemniej jednak Leningrad otrzymał także poważne kwoty na rozwój, głównie budownictwa mieszkaniowego. Energiczny, cieszący się dużym autorytetem wśród leningradczyków sekretarz Komitetu Miejskiego WKP(b), Kirow, przywiązywał do tych spraw wielką wagę. Architekci otrzymali zadanie uwzględniania w swych projektach rozwiązań kompleksowych, tzn. chodziło o to, by w nowych dzielnicach powstawały równocześnie bloki mieszkalne, szkoły, sklepy, żłobki, domy kultury. Byłoby przesadą twierdzenie, że w latach trzydziestych wszystkie te postulaty zostały spełnione. Jednak te pierwsze dzielnice robotnicze Leningradu przetrwały próbę czasu, a mieszkania były tam dość wygodne. Budowano głównie w dawnych dzielnicach robotniczych: Narwskiej, Moskiewskiej, Newskiej i w dzielnicy Wyborskiej. Przykładem nowej zabu-

dowy może być dzielnica Narwska. Już w latach 1925—1926 powstały tu całkiem nowe ulice: Traktorowa, Serafimowska, zabudowane nowymi blokami. W tym samym czasie wzniesiono na terenie Narwskiej kompleks: Dom Kultury im. Gorkiego, Dom Technika, szkołę przy ul. Strajkowej oraz budynek łaźni przy ul. Uszakowskiej. Budynki te projektowali czołowi architekci Leningradu: D. Kriczewskij, I. Fomin, J. Swirskij, L. Rudniew, A. Nikolski i A. Chegełło. W innych rejonach Leningradu zbudowano jeszcze kilka domów kultury: im. Lenina, Dom Kultury Włóknarzy, Dom Kultury im. Kirowa i inne. Jak dużą wagę przywiązywały władze do rozwoju budownictwa niech świadczy fakt, iż 3 XII 1931 r. Rada Komisarzy Ludowych ZSRR i KC WKP(b) opublikowały specjalną odezwę do wszystkich organizacji partyjnych, radzieckich, zawodowych i komsomolskich Leningradu wzywającą je do wyteżonej pracy w kierunku wzmocnienia tempa budownictwa mieszkaniowego. Wezwanie stwierdzało, że tempo to w przypadku Leningradu nie nadąża za szybkim rozwojem przemysłu i potrzebami w zakresie zatrudnienia nowych kadr. Dokument zapowiadał wydatkowanie poważnych kwot na budowę nowych domów i remonty kapitalne. W zakończeniu stwierdzono, iż wszystko to czyni się w tym celu, by Leningrad został przekształcony w miasto rzeczywiście socjalistyczne, zaspokajające wszystkie potrzeby rosnącej wciąż klasy robotniczej¹⁴.

W istocie, w latach realizacji pierwszego planu pięcioletniego (1928—1932), zwłaszcza w drugiej jego fazie, rozmach budownictwa mógł imponować. W latach 1929—1931 oddano do użytku ok. 600 tys. m² powierzchni mieszkalnej w nowych blokach i wyremontowano ok. 200 tys. m² mieszkań. W rezultacie zbudowania nowych dzielnic mieszkaniowych zwiększyło się terytorium Leningradu. W 1930 r. było ono prawie trzykrotnie większe niż w roku 1915. Oczywiście dotyczy to obszaru łącznie z terenami podmiejskimi, które były włączane do Leningradu w miarę postępu nowej zabudowy. Ogólnie rzecz biorąc, nowe budownictwo tego okresu nie mogło zachwycać nowoczesnością formy. Realizując przyspieszone tempo wznoszenia gmachów mieszkalnych nie zawsze dbano o walory estetyczne nowych osiedli. Przeważały bloki 3-4 piętrowe, w których architekturze widoczny był wpływ tzw. stylu konstruktywicznego. Elementy tego stylu widoczne były też w pojedynczych gmachach, takich jak np. Dom Kultury im. Pierwszej Pięciolatki czy gmach Instytutu Elektrotechnicznego (1931 r.). Przeciwno konstruktywizmowi wystąpił czołowy architekt Leningradu

¹⁴ *Oczerki istorii...*, s. 407 i n.; patrz też: W. Newskij, *Pietrograd za pięć lat sowieckiej władzy*, Moskwa—Pietrograd 1923; *Leningrad i obłast' w 1932 g*, Leningrad 1932.

i Moskwy — Fomin, wypowiadając się za stylem radzieckiego klasycyzmu.

W następnych latach tempo budownictwa w Leningradzie nie słabło, odwrotnie, można mówić o dalszym jego rozwoju. W latach 1932—1935 przeznaczono na różne formy budownictwa olbrzymią sumę 933 mln rubli, co oznaczało trzykrotny wzrost nakładów w porównaniu z latami 1928—1931. W dalszym ciągu dominowała tendencja budowy nowych dzielnic mieszkaniowych lokalizowanych przy prospektach: Strajkowym, Leśnym, Kondratiewskim i na terenie byłej wsi Szczemiłowki. Było też regułą, iż nowe dzielnice budowano w niewielkiej odległości od zakładów produkcyjnych, by tym samym oszczędzić robotnikom długich dojazdów do pracy. Nowe bloki były nieco wyższe, ale nie budowano jeszcze wieżowców.

W latach drugiej pięcioletki (1933—1937) oddano do użytku w Leningradzie dużo gmachów użyteczności publicznej. Można tu wymienić gmachy rad rejonowych (Kirowskiej i Moskiewskiej), Dom Kultury im. Współpracy Przemysłowej, wiele stołówek itp. budynków. Trzeba też wspomnieć o oddaniu do użytku wielu nowych łaźni i szpitali (przy ulicy Czajkowskiego, Ligowskiej i na terenie byłej wsi Udielnaja). Wśród architektów wyróżniali się A. Winogradow, M. Demkow, W. Muno, G. Simonow, Borys Rubanienko, Lew Abramow, Olga Susłowa. Niestety i na budownictwie tego okresu zaciążyło również przeświadczenie niektórych twórców, że nowe budynki nie muszą posiadać specjalnie wyszukanych form architektonicznych. Te „użytkarne” взгляды wprowadzały elementy monotonii do nowych osiedli, a nawet oddzielnych gmachów.

Ważnym momentem były prace drogowe, które doprowadziły do pokrycia asfaltem wielu nowych ulic. W latach 1932—1935 położono w Leningradzie 1500 tys. m² asfaltu, oprócz tego ponad 40 ulic i placów otrzymało utwardzoną nawierzchnię. Nowe elementy uzyskiwały nabrzeża Newy, które okładano betonem i granitem. Wiele wysiłku wkładano w prace rekonstrukcyjne przy mostach. Dokończono m. in. most Dworcowy na Newie i przebudowano częściowo most Nikołajewski, nadając mu równocześnie imię lejtnanta Szmida. Powstało też szereg nowych mostów, zwłaszcza na obszarach nowo zabudowanych.

Porządkując teren Leningradu dbano o to, by miasto zachowało jak największą ilość zieleni. Tworzono zatem nowe parki i skwery, powiększając powierzchnię zieleni w latach 1934—1937 o 130 ha. Pojawiły się nowe bulwary i magistrale: linia Mendelejewska na Wyspie Wasilewskiej, ulice Czajkowskiego, Piotra Ławrowa i inne. Duże znaczenie dla życia kulturalnego miało wybudowanie trzech wielkich kin: Giganta (1936 r.), Moskwy (1939 r.) i Spartaka (1939 r.). Mieszkańcy Leningradu

zadowoleni byli z dużej sali widowiskowej kina Gigant, mogącej pomieścić 1400 osób, ale wyrażali się krytycznie o architekturze tego gmachu posiadającego zbyt ciężką konstrukcję i zbyt dużą ilość elementów dekoracyjnych.

W dziejach Leningradu wielką rolę odegrała decyzja KC WKP(b) i rządu radzieckiego z 10 lipca 1935 r. dotycząca generalnej przebudowy Moskwy. W oparciu o zawarte w niej dyrektywy opracowany został w latach 1935—1938 generalny plan rozwoju Leningradu. Miasto miało rozrastać się w kierunku południowym, południowo-zachodnim, południowo-wschodnim i wschodnim, dochodząc do brzegów Zatoki Fińskiej. W pierwszej kolejności miały być zabudowywane tereny w Awtowie, Szczemiłowce, wzdłuż szosy Moskiewskiej i rejonu Małej Ochty. Architekci Leningradu — Andrzej Ol, I. Fomin, E. Lewinson, G. Simonow i inni mieli zadbać o to, by wykorzystując wcześniejsze doświadczenia wznosić mieszkania bardziej funkcjonalne, a dzielnice — ze zróżnicowanymi blokami. Szczególnego rozmachu nabrało budownictwo w rejonie moskiewskim, gdzie od 1936 r. przystąpiono do prac na wielką skalę. W rezultacie powstała też nowa magistrala długości ponad 10 km i szerokości (w jej nowym odcinku) 60 m. Dużo ludzi i sprzętu zaangażowano na terenie Awtowa, gdzie na przestrzeni około 32 hektarów zaplanowano trzy dzielnice mieszkaniowe.

W dalszym ciągu trwały prace renowacyjne na głównej magistrali miasta — Prospekcie Newskim i w kilku innych punktach Leningradu. Prospekt pokryto asfaltem (1937 r.), a wiele placów (m. in. plac Sienny) uporządkowano, burząc znajdujące się tam rudery¹².

Na lata pierwszej i drugiej pięcioletki przypada szybki rozwój przemysłu leningradzkiego. Problemy rozwoju przemysłu miasta omawiano na Leningradzkiej Obwodowej Konferencji Partyjnej, która miała miejsce w marcu 1929 r. Stwierdzono wówczas, że w Leningradzie rozwijać się będzie przede wszystkim przemysł metalowy, budowy maszyn i przemysł elektrotechniczny; przewidywano też dalszy wzrost przemysłu włókienniczego. W planie pięcioletnim zakładano, że globalna produkcja przemysłowa w końcowej fazie pięcioletki stanowić będzie 275% w porównaniu z poziomem w roku 1927/1928. W przemyśle elektrotechnicznym zakładano jeszcze większy wzrost, bo aż o 360%. W związku z tymi założeniami Leningrad otrzymał poważne kwoty będące podstawą do działań inwestycyjnych i prac remontowych. Założenia planu zostały nie tylko wykonane, ale nawet przekroczone. Wyprodukowano ponadplanową masę towaru o wartości 20 mln rubli.

¹² W. Szwarz, *Leningrad. Chudożestwiennyje pamiatniki*, Oczerk, Leningrad 1957, s. 246-262.

Udział przemysłu leningradzkiego w globalnej produkcji ZSRR wzrósł z 13,5% w 1928 r. do 17% w 1931 r. Szczególnie dobre rezultaty osiągnął przemysł metalowy. W 1931 r. przekroczył on już zadania pierwszej pięciolatki (972,7 mln rubli, wobec planowanych 720 mln rubli). Przemysł elektrotechniczny Leningradu miał dać w 1932/1933 r. produkcję wartości 300 mln rubli, a już w 1931 r. wyprodukowano za 414,3 mln rubli. Nie wykonano natomiast planu w zakresie wykorzystania własnych zasobów paliwowych — głównie torfu i łupków palnych.

Przemysł Leningradu odegrał ważną rolę w procesie realizacji pierwszego planu pięcioletniego w skali całego kraju. Od dostaw maszyn i urządzeń wytwarzanych w Leningradzie zależał los wielu budowli pięciolatki. Nad Nową kształciły się kadry fachowców dla zakładów w Magnitogorsku, Kuzniecku czy Czelabińsku. W latach 1932—1933 wyjechało z Leningradu do różnych rejonów Związku Radzieckiego ponad 7 tys. wykwalifikowanych specjalistów¹⁸.

Niezależnie od sukcesów produkcyjnych lata pierwszej pięciolatki przyniosły inne pozytywne zmiany w życiu społeczno-gospodarczym Leningradu. Niemal zupełnie zlikwidowane zostało bezrobocie. Był to niewątpliwy sukces, jeżeli weźmie się pod uwagę, że w październiku 1928 r. leningradzka giełda pracy notowała ponad 153 tys. bezrobotnych. Innym osiągnięciem leningradczyków było przejście 85% robotników fabrycznych na 7-godzinny dzień pracy. Wyraźnie wzrosły dochody rodzin robotniczych. Płaca nominalna wzrosła średnio z 90 rubli w 1927/1928 r. do 128 rubli w I półroczu 1932 r. Niepokojące natomiast były trudności aprowizacyjne, odczuwalne zresztą we wszystkich ośrodkach miejskich w okresie przeprowadzania kolektywizacji rolnictwa, gdy doszło do znacznego zmniejszenia pogłowia bydła i trzody chlewnej. W Leningradzie w latach 1929—1930 obowiązywały normy żywienia, które w przypadku robotników wynosiły: 800 g chleba i 200 g mięsa na dzień, 750 g tłuszczu i 1,5 kg cukru na miesiąc. Jak zawsze w takiej sytuacji pojawiała się grupa ludzi, która spekulowała na wolnym rynku. W celu zapobieżenia działalności spekulantów obniżono w styczniu 1930 r. ceny na artykuły żywnościowe. Równocześnie władze miasta zorganizowały szeroką sieć punktów rozdzielczych, do których przydzielone były poszczególne rodziny; zwiększono ilość stołówek robotniczych i bufetów.

¹⁸ *Leningradskie raboczije w bor'bie za socyjalizm 1926-1937*, Leningrad 1965, s. 195-235; por. też *Industrializacyja siewiero-zapadnogo rajona w gody pierwoj piatiletki. 1929-1932. Dokumenty i materiały*, Leningrad 1967; K. Sierow, *Leningrad na zarie industrializacyi*, [w:] *Byli industriannyje*, s. 19-42.

W latach drugiej i trzeciej pięcioletki obserwować można było dalsze tendencje rozwojowe w przemyśle leningradzkim¹⁴. Obrazuje je tab. 1.

Tabela 1

Wzrost wartości produkcji przemysłu Leningradu
w latach 1927—1936 (w mln rb z 1926/1927 r.)

Produkcja	1927/1928	1936	1932
Przemysł ogółem	1 686	5 511	10 643
w tym:			
środki spożycia	847	3 546	6 734
środki produkcji	839	1 965	3 909

Fabryki Leningradu zwiększyły produkcję na eksport. Urządzenia i towary z takich zakładów jak: Newski Kombinat Chemiczny, Fabryka im. Lenina, Fabryka im. Marksa, Czerwony Wybórzec, Czerwony Chemik, Czerwony Metalowiec trafiały na rynki różnych krajów. Rytmicznie na ogół wykonywano zadania planowe. W 1934 r. załogi poświęcały wiele uwagi kampanii wyborczej do związków zawodowych. Podkreślić należy znaczenie pomocy technicznej zakładów leningradzkich dla kołchozów i sowchozów. Tylko w 1936 r. na specjalnych kursach w Leningradzie kształciło się 11 tys. mechaników rolnictwa. W ogóle do sprawy wykształcenia i fachowości kadry kierowniczej i robotników przywiązywano coraz większą wagę. W Leningradzie funkcjonowało pięć wyższych szkół technicznych przygotowujących kadry inżynierskie. Dużą rolę spełniały kursy dokształcające. Pod koniec 1935 r. w fabrykach leningradzkich dużego rozmachu nabral tzw. ruch nowatorski, wyrażający się m. in. nowym systemem organizacji pracy i zarządzania.

Założenia drugiego planu pięcioletniego zostały wykonane przez przemysł leningradzki w ciągu czterech lat i trzech miesięcy (do 1 IV 1937 r.). W przypadku przemysłu metalowego i energetycznego — plan został wykonany do końca 1936 r. Przykładowo można podać, iż np. w Fabryce im. Kirowa w latach 1913—1936 globalna produkcja wzrosła 11 razy¹⁵.

W latach poprzedzających wybuch II wojny światowej w przemyśle leningradzkim zatrudnionych było ok. 800 tys. robotników. Połowa z nich pracowała w przemyśle okrętowym, maszynowym i metalowym. Przemysł leningradzki dawał ok. 90% produkcji turbin i kotłów

¹⁴ *Leningrad i leningradzkaja obłast' za XX let sowietskoj własti*, Leningrad 1937, s. 43-55.

¹⁵ *Istorijsz raboczich...*, t. 2, s. 244-252.

wysokiego ciśnienia. Poważną rolę odgrywał także przemysł lekki, zwłaszcza włókienniczy i obuwniczy. Potencjał przemysłowy Leningradu wzrósł w porównaniu z 1913 r. ponad dwanaście razy. Fabryki Leningradu dawały w 1940 r. nieco ponad 10% całej produkcji przemysłowej Związku Radzieckiego. Z końcem 1939 r. zaprzestano budowania nowych fabryk w granicach miasta (z wyjątkiem piekarni, przetwórci mięsa itp.) uzyskując wzrost produkcji przez modernizację już istniejących fabryk.

Z każdym rokiem wzrastały wydatki na gospodarkę komunalną. W latach 1929—1932 wyniosły one 834,4 mln rubli, w 1933—1937 — 2192,9 mln rubli, 1938—1940 — 1597,7 mln rubli. Największy procent z tych sum pochłaniało budownictwo mieszkaniowe, które mogło się pochwalić poważnym dorobkiem, gdyż w latach 1923—1941 wybudowano w Leningradzie 3581 tys. m² powierzchni mieszkalnej, 25 budynków dla szkół wyższych i średnich, 245 szkół podstawowych, 235 przedszkoli, 18 domów kultury, teatrów i kin. Około 400 tys. leningradczyków otrzymało w tym okresie nowe mieszkania.

Władze miasta przywiązywały wiele wagi do sprawy likwidacji analfabetyzmu wśród robotników. W 1930 r. załogi 377 fabryk przystąpiły do współzawodnictwa na tym odcinku. Dotyczyło to zwłaszcza kobiet, wśród których procent nie umiejących pisać i czytać był znaczny, np. w przemyśle włókienniczym wynosił on w 1931 r. 14,5%, a w przemyśle papierniczym — 17,2%. W latach 1931—1933 w zasadzie zlikwidowano analfabetyzm wśród załóg fabrycznych Leningradu. Teraz ważnym zadaniem stało się zdobycie podstawowego lub średniego wykształcenia. W 1935 r. do szkół dla dorosłych zapisało się ok. 60 tys. osób.

Z każdym rokiem wzrastała ilość czytelników w bibliotekach publicznych i przyzakładowych. Tylko w 1936 r. w bibliotece znanego zakładu metalowego Fabryki Bałtyckiej wypożyczono 170 tys. książek. Mieszkańcy Leningradu czytali coraz więcej prasy. Trzeba stwierdzić, iż w porównaniu z latami pierwszej pięcioletki, ilość tytułów gazet i czasopism wzrosła bardzo wyraźnie: 1927 — 44, 1929 — 140, 1935 — 248. Liczby te obejmują także liczne gazety i gazetki fabryczne¹⁶.

Leningrad był w okresie międzywojennym dużym ośrodkiem naukowym i kulturalnym. Działo tu 60 szkół wyższych, około 100 instytutów naukowo-badawczych i placówek Akademii Nauk (siedzibę Akademii przeniesiono do Moskwy w 1937 r.), 28 teatrów, 43 muzea, kilkadziesiąt kin. Po Rewolucji Październikowej dokonywały się w życiu kulturalnym Leningradu istotne przeobrażenia. Kultura i nauka zostały

¹⁶ Tamże, s. 256-260.

przybliżone masom robotniczym, a młodzież robotnicza i chłopska mogła teraz bez przeszkód podejmować naukę na studiach wyższych. Przy ogólnym wzroście liczby studentów w Leningradzie (w roku akad. 1928/1929 — 37,5 tys.; 1932/1933 — 79,9 tys.) procent studentów pochodzenia robotniczego wzrósł z 32,5 do 56,2. Kandydaci na studia wywodzący się ze środowiska robotniczego i chłopskiego przygotowywani byli systemem przyspieszonych kursów (tzw. roboczi kursy fakultety) ¹⁷.

Przeobrażenia kulturalne dokonywane były w trudnych warunkach, gdyż w kręgach inteligenckich nie brakło przeciwników dokonującej się rewolucji kulturalnej. Tak było np. na Uniwersytecie Leningradzkim, w niektórych kręgach literackich, dziennikarskich. Ważnym momentem w rozwoju nauk humanistycznych była popularyzacja marksizmu. Istotną rolę odegrało na tym odcinku Towarzystwo Naukowe Marksistów powołane przy Uniwersytecie Piotrogrodzkim w grudniu 1919 r. W 1932 r. przeprowadzona została reforma struktury szkół wyższych. Ustanowiono 1-osobowe kierownictwo placówek i organizacji nauczania. Ponownie powołane zostały do życia wydziały. Likwidacji uległa metoda tzw. brygadolaboratoryjna, a wykład stał się ponownie podstawowym elementem nauczania. Ustalono, że w roku akademickim będą dwie sesje egzaminacyjne; wprowadzono prace dyplomowe. Wszystko to sprzyjało podnoszeniu rangi wyższych uczelni, umacnianiu organizacji partyjnych i komsomolskich uczelni.

W życiu literackim Leningradu zachodziły także poważne wydarzenia. Przez pewien czas po wyjeździe rządu radzieckiego do Moskwy miasto nad Nową zachowywało pozycję centrum literatury. Zaczęły ukazywać się nowe czasopisma literackie, takie jak np. „Wiesticznik Literatury” (1919—1922), „Latopis Domu Literatów” (1921—1922). W Piotrogradzie toczyły się ożywione dyskusje dotyczące kształtu i roli literatury w warunkach budownictwa nowego ustroju. Dyskusje literackie toczyły się w kawiarniach i domach prywatnych. Mieszkali i tworzyli w Piotrogradzie w pierwszym okresie po rewolucji Maksym Gorki, Aleksander Błok, Włodzimierz Majakowski, Sergiusz Jesienin. Stopniowo jednak najbardziej znani poeci i pisarze wyjeżdżali do Moskwy. W Leningradzie natomiast pojawiła się grupa młodych twórców: Olga Forsz, Aleksy Czapygin, Wiczesław Szyszkw, Michał Priszwin, Jerzy German.

W latach trzydziestych działało kilka grup literackich należących do Leningradzkiej Asocjacji Pisarzy Proletariackich (LAPP). Środowisko to wydawało gazetę „Na posterunku” i miesięcznik „Lenin-

¹⁷ Oczerki po istorii Leningradskogo Uniwiersitieta, t. 3, Leningrad 1976, s. 85; *Istorijska raboczych...*, t. 2, s. 261.

grad” ukazujący się w latach 1930—1932. Oddzielnie funkcjonowało Towarzystwo Pisarzy Włosciańskich, gdzie działali m. in. Czapygin, Mikołaj Brykin, P. Żurba, Iwan Nikitin. Działała też grupa poetów-futurystów. Działalność wszystkich grup literackich koordynował Leningradzki Oddział Federacji Pisarzy Radzieckich. Wiele utworów przedstawiających nowe zadania literatury radzieckiej i podejmujących tematykę przeobrażeń zachodzących w Rosji publikowanych było na łamach ukazującego się od 1924 r. popularnonaukowego czasopisma „Gwiazda”. Nie brakowało tu głosów polemicznych wobec wystąpień zwolenników ideologii burżuazyjnej w literaturze¹⁸.

Duże zmiany w życiu literackim Leningradu nastąpiły po decyzji KC WKP(b) z 23 kwietnia 1932 r., zgodnie z którą likwidowano rozproszenie organizacyjne ludzi pióra. Powstał wówczas Leningradzki Oddział Związku Pisarzy Radzieckich, w których działali tacy literaci jak Konstanty Fiedin, Mikołaj Tichonow, A. Prokofiew, Mikołaj Braun, M. Czumadrin, D. Ławruchin. Od stycznia 1933 r. zaczęła ukazywać się gazeta „Literacki Leningrad”, a pisarze mogli się spotykać w nowo otwartym Domu Pisarza im. Majakowskiego przy ul. Wojkowa.

Pisarze i poeci Leningradu wzięli aktywny udział w obradach I Ogólnorosyjskiego Zjazdu Pisarzy, który odbywał się w Moskwie w sierpniu 1934 r. Referat obrazujący twórczość poetów leningradzkich wygłosił Mikołaj Tichonow. Tichonow mieszkał w Leningradzie do 1943 r., Fiedin do 1938 r. Do 1941 r. ważne miejsce w życiu literackim miasta zajmował Jerzy Tynianow.

Okres międzywojenny przyniósł wiele zmian w życiu muzycznym, teatralnym i filmowym Leningradu. Było rzeczą charakterystyczną, iż obok teatrów zawodowych pojawiła się duża ilość teatrów amatorskich organizowanych na terenie zakładów i fabryk. W 1923 r. działało 19 takich teatrów. Wielką rolę w zakresie popularyzacji muzyki odgrywała Państwowa Filharmonia. Ważnym wydarzeniem w dziejach kultury nie tylko Leningradu było podjęcie prac organizatorsko-zbierackich mających na celu otwarcie Ermitażu — jednego z największych muzeów świata. Już w 1919 r. podjęto pierwsze prace w tym kierunku, to znaczy zaczęto gromadzić obrazy i cenne przedmioty znajdujące się w pałacach i dworach. W grudniu 1922 r. Ermitaż otrzymał do swej dyspozycji Pałac Zimowy. Niektóre jego sale zachowały swój pierwotny wygląd, tak jak za czasów Mikołaja I, Aleksandra II czy Mikołaja II. Drugim centrum sztuki w Leningradzie było Muzeum Rosyjskie istniejące od 1898 r.

¹⁸ *Oczerki istorii...*, t. 4, s. 354-358; patrz też: Stiepanow, *Kulturnaja żyżn...*, s. 20 i n.

W procesie kulturalnej edukacji mieszkańców Leningradu ważną rolę zaczęło odgrywać radio. Pierwsze głośniki zostały ustawione na Prospecie Newskim w grudniu 1924 r. Nadano wówczas 2-godzinny program emitowany z Moskwy. W pierwszym okresie audycje radiowe trwały niewiele ponad 2 godziny; w latach 1926—1927 program radiowy trwał już 7 do 10 godzin, a w 1934 r. — 11 godzin. Zwiększała się też systematycznie ilość radioodbiorników. W 1926 r. w Leningradzie znajdowało się 14 750 aparatów, w 1927 r. już 43 400.

W latach międzywojennych Leningrad zanotował dalszy postęp w zakresie gospodarki komunalnej. Sieć kanalizacyjna wynosiła w roku 1941 1500 km (1913 r. — 539 km), sieć wodociągowa — 1105 km (1913 r. — 674 km). W znacznym stopniu wzrosło terytorium miasta, osiągając w 1936 r. powierzchnię 31 tys. ha (1915 r. — 8327; 1931 — 29 408). Ludność Leningradu wynosiła w 1939 r. 3191 tys. osób (1926 r. — 1614 tys.).

Obok sukcesów były też zjawiska negatywne, związane przede wszystkim z narastającym kultem osoby sekretarza generalnego KC WKP(b) Józefa Stalina. 1 grudnia 1934 r. został zamordowany skrytobójczo w Smolnym Sergiusz Kirow. Wówczas to podjęte zostały represje wobec wielu działaczy partyjnych organizacji leningradzkiej. Największe ich nasilenie przypadło na lata 1937—1938. Wśród setek bezpodstawnie skazanych działaczy partyjnych i państwowych znaleźli się m. in. sekretarze Komitetu Rejonowego i Miejskiego WKP(b) A. Ugarow, Piotr Smorodin, Borys Pozern, M. Czudow; pracownicy Rejonowego Komitetu Wykonawczego Rady Leningradzkiej Iwan Kodacki, P. Struppe, A. Pietrowski, przewodniczący Rejonowej Rady Związków Zawodowych P. Aleksiejew. Pod zarzutem działalności antypartyjnej represjonowano wielu działaczy gospodarczych i dyrektorów przedsiębiorstw, m. in. dyrektora Fabryki im. Kirowa — Karola Otsa, dyrektora Fabryki Metalowej — Iwana Penkina, dyrektora Leningradzkich Zakładów Energetycznych — Iwana Antuchina. Podobnie rzecz się miała w odniesieniu do wielu dowódców i kadry politycznej Leningradzkiego Okręgu Wojskowego, m. in. skazano dowódcę Okręgu Pawła Dybienko. Wszystko to musiało odbić się niekorzystnie na życiu partyjnym, gospodarczym i kulturalnym miasta¹⁹.

Niezależnie od tych okoliczności, mieszkańcy Leningradu realizowali rytmicznie zadania drugiej i trzeciej pięciolatki. Aktywną postawę zajmowały związki zawodowe i organizacje komsomolskie. Komitetem Rejo-

¹⁹ *Istorija Kommunističeskoj Partii Sowietskogo Sojuza*, Moskwa 1962, s. 486-487, 504-506.

nowym i Miejskim WKP(b) kierował po śmierci Kirowa Andrzej Żdanow (do 1944 r.).

W warunkach zaostrej się sytuacji międzynarodowej trzeba było przestawić część zakładów produkcyjnych na tory produkcji wojennej. W tym sensie możemy mówić o znacznym wkładzie przemysłu leningradzkiego w przygotowanie gospodarki radzieckiej do okresu wojennego. W 1939 r. m. in. w Fabryce im. Kirowa przygotowane zostały pierwsze egzemplarze ciężkich czołgów KW. W innych zakładach trwała także wytężona praca, by dać gospodarce kraju jak najwięcej dóbr. Wobec zbliżającej się wojny z hitlerowskimi Niemcami były to sprawy podstawowe²⁰. Wszechstronny rozwój Leningradu zapoczątkowany Rewolucją Październikową miał być w okresie wojny zahamowany, zaś bohaterska obrona miasta przeszła do historii II wojny światowej.

Międzyuczelniany Instytut Nauk Politycznych
Zakład Krajów Socjalistycznych

Мариан Вильк

ЛЕНИНГРАД В 1918—1941 ГГ

Проблематика истории советских городов привлекает всё большее внимание историков. В последние годы в СССР опубликовано довольно много интересных монографий из этой области. В Польше же до сих пор никто не занимался вышеупомянутой тематикой.

Ленинград (в 1914—1924 гг. Петроград) был колыбелью Октябрьской революции, а история его последних лет отражает все политические, экономические и культурные процессы, свойственные всем остальным городам Советского Союза. Рабочий класс Ленинграда полностью поддерживал молодую советскую власть. Советское правительство посвящало много внимания городу над Невой, предназначая на его строительство огромные денежные фонды. Хотя Ленинград не является уже столицей СССР, но он остался символом города, где родилась власть Советов.

²⁰ L. Kuzniecowa, *Leningradskaja partijnaja organizacyja w przedwojenneje gody, 1938—juń 1941*, Leningrad 1974, s. 98-136.